

MARIJANA KERŠOVA

DEVERBATIVI NA -AČ I -LAC

Sufiksi *-ač* i *-lac* praktično su vezani za glagolske osnove.

Istina, ima poneki primer za sufiks *-ač* i drukčije strukture. M. Stevanović navodi nekoliko imenica na *-ač* koje nisu sagrađene od glagolskih osnova, nego u opštem delu svome imaju neku drugu reč¹: *bakrač*, *buhač*, *zduhač*, *žarač*, *rogač*, *repač* i sl.; isp. takođe *gluvač*, *tenisač*, *košarač* i sl.

Ono što povezuje ta dva sufiksa nije samo taj odnos prema osnovi, nego činjenica da je za nastavak *-ač* glavno, a za nastavak *-lac* praktično jedino značenje nomina agentis. Otuda je interesantno analizirati ta dva sufiksa zajedno.

Odnos deverbativa na -ač prema osnovi. Sufiks *-ač* pokazuje dosta složene odnose prema osnovnom glagolu. On ima veliki broj obrazovanja.

Pregledaćemo najkarakterističnije primere:

1. Izvedenice od nesvršenih glagola.

a) Izvedenice od glagola na *-ati*, kad se osnova potpuno podudara sa glagolskom osnovom nesvršenog vida, dok svršeni vid ili izostaje, ili ima drukčiju osnovu, npr. *osmatrač*: *osmatrati* (svrš. *osmotriti*) ili *vrebač*: *vrebatati* (svrš. vid nije običan). Takve su i izvedenice u kojima se nastavak *-ač* dodaje na osnove: *razglab-*, *pregib-*, *vežb-*, *pec-*, *puc-*, *tuc-*, *bad-*, (i s prefiksima *na-*, *za-*, *pod-*, *pri-*, *pro-*, *u-*), *glod-*, *brazd-*, *zvižd-*, *gađ-* (*od-*, *po-*, *u-*, *raz-*), *pohađ-*, *porađ-*, *vređ-*, *na-lag* (i s pref. *za-*, *pred-*, *pri-*, *po-*, *s-*, *u-*, *raz-*, *iz-*), *vag-*, *rug-*, *strug*, *jah-*, *mah-*, *kuh-*, *puh*, *spaj-*, *u-dvaj* (*iz-*), *prisvaj-* (*o-*, *u-*), *smej-*, *brij-*, *grej-*, *sej-*, *vej-*, *poj-*, *skak* (*pre-*), *žvak-*, *ček-*, *hušk-*, *vesl-*, *tutk-*, *buk-*, *suk-*, *gomil-*, *gusl-*, *vitl-*, *delj-*, *strelj*, *cilj-*, *tocilj-*, *oda-šilj-* (*raza-*, *po-*), *drlj-*, *trlj-*, *češlj-*, *mulj-*, *ob-navlj-*, (*pre-*, *po-*), *prelam-*, *jem-*, *na-im-* (*za-*, *uza-*), *otim-*, *pred-uzim-* (*pod-*, *pre-*), *ižim-*, *ra-*

¹ V. M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, I Beograd, 1964, str. 558.

čun-, metaloblanj-, zaklanj-, naslanj-, sanj-, menj-, počinj-, preginj-, zaklinj-, opominj-, oda-pinj-, (sa-, za-, ras), okap-, or-, čit-, pre-klap-, (po-), potap-, cep-, ra-sip- (za-, po-), kop-, krp-, čup-, lup-, kup-, obar-, kar-, piskar-, raspar-, udvar-, na-govar- (za-, pod-, pre-, pri-, od-, do-, u-), za-tvar-, (pre-, o-, s-), razar-, ver-, igr-, bir-, (sa, pre-, o-, po-, pro-, u-, iz-), o-pir- (ot-, odu-, podu), za-tir- (o-, u-), poda-stir (za-, pro-, raspro-), ispir-, zavir-, previr-, svir-, nad-zir- (pre-), pro-matr- (os-, pos-, raz-), gnjur-, kas-, ples-, tres-, tes-, pis-, ris-, bris-, sis-, oponaš-, meš-, veš-, juniš-, kuš-, sluš-, hvat-, žvat-, nadmet-, šet-, skit-, pit-, mot-, šapt-, lopt-, kart-, crt-, ispašt-, vrišt-, lut-, pev-, zev-, pot-kiv-, (u-), poliv-, pliv-, osniv-, sa-ziv-, (iza-, pri-, do-, po-) preživ-, nasledov-, kov-, snov-, psov-, rv-, čuv-, maz-, rez-, liz-, kliz-, umnaž-, kuv-, razvaž-, križ-, penj-, der-, broj-, (*penjač* ide ovamo u odnosu na *penjati-penjem*; *derač* — u odnosu na *derati-derem*; *brojač* — ako je izvedeno od *brojati-brojam*).

Ovamo spadaju, pored *davač* (pre-, do-, pro-, prepro-, raspro-, raz-, iz-) i *spavač*, takođe i sve ostale osnove na -*avač*: *iskreč*-, *iskorišć*-, *zagreč*-, (pod-), *obasj*-, *ujedinj*-, *objašnj*-, *do-punj*- (*is*), *ispražnj*-, *usmer*-, *i-sis*-, (u-), *udeš*-, *reš*-, *ugnjet*-, *iskorišt*-.

Ovoj grupi pripadaju i sve osnove na koje se dodaje sufixs -*ivač*: *prebac*-, *podmič*-, *iskorišć*-, *upuć*-, *za-raz*- (*ob*-, *pre*-, *iz*-), *izgrađ*-, *presađ*-, *dosađ*-, *pri-red*- (*raspo*-, *s*-, *u*-), *unapređ*-, *rasplod*-, *iznuđ*-, *ra-suđ*- (*pre*-, *pro*-), *posuđ*-, *otuđ*-, *ulag*-, *odgaj*-, *za-taj*- (*u*-), *odgoj*-, *oček*-, *izvik*-, *utisk*-, *rasprsk*-, *osluš*-, *za-palj*- (*pot*-, *u*-), *na-valj*- (*pod*-, *pro*-), *izrablj*-, *poroblj*-, *razdelj*-, *utemelj*-, *primamlj*-, *iznajmlj*-, *uzajmlj*-, *podjarmlj*-, *zasleplj*-, *najavlj*- (*ob*-, *pri*-), *utamanj*-, *obmanj*-, *odstranj*-, *o-cenj*- (*pro*-, *u*-), *isko-renj*-, *za-senj*- (*op*-), *nadahnj*-, *ocrnj*-, *objašnj*-, *zakašnj*-, *usitnj*-, *ispunj*-, *ispražnj*-, *podjar*-, *ispar*-, *za-var*- (*s*-), *is-tovar*- (*u*-), *usmer*-, *do-ter*- (*is*), *ras-pir*- (*pot*-), *rastur*-, *pre-pis*- (*o*-, *po*-, *pro*-) *zagaš*-, *oglaš*-, *raspraš*-, *oroš*-, *rasprš*-, *priduš*-, *priguš*-, *naruš*-, *ispit*-, *kaz*- (*pri*-, *do*-, *po*-, *pro*-, *is*-, *pot*-), *podmaz*-, *obrez*-, *obliz*-, *ubrz*-, *po-traž*- (*is*-), *produž*-.

U nekim primerima zapažena je depalatalizacija osnove, čime se osnova izvedenice razlikuje od nesvršenog glagola, npr. *utikač*; *uticati* (svrš. *utaći* ili *utaknuti*). Takvi su: *tikač* (*na*-, *za*-, *u*-), *potukač*, *na-žigač* (*u*-).

Posebno pomenimo jednosložne osnove na -*ač*: *klâč* (prema *klati*), *tkač*, *brač*.

b) Izvedenice od nesvršenih glagola na -*iti*, npr. *krojač*: *krojiti* (svrš. *skrojiti*), A takvi su: *stroj*-, *štroj*-, *tovar*-, *mer*-, *oštr*-, *praš*-, *troš*-, *buš*-, *puš*-, *ljušt*-, *lož*-, *množ*-, *broj*-, (ako je od *brojiti*), *trub*-, *podvod*-, *kos*-, *nos*-, (*pre*-, *raz*-), *brus*-, *čist*-, *na-laz*- (*prona*-), *voz*- (*pre*-).

Primeri u kojima se osnova razlikuje od osnove nesvršenog glagola time što je krajnji suglasnik jotovan, npr. *zavodač*: *zavoditi* (svrš. *zavesti*).

Takvi su primeri: *odvođ*- (*pod*-, *pro*-, *iz*-, *proiz*-), *trublj*-, *teglj*-, *gulj*-, *štvajlj*-, *tovlj*-, *gonj*- (*iz*-).

I ovde imamo zanimljive primere depalatalizacije osnove: *vlakač*: *vlačiti* (svrš. nije običan), *uvlakač*: *uvlačiti* (svrš. *uvući*), *izvlakač*.

v) Izvedenice od raznih drugih glagolskih tipova, npr. *dubač*: *dupsti*. Takvi su i: *bodač*, *strigač*, *gudač*, *sekač*, *letač*, *pletač*, *gnjetač*.

g) Isvestan broj reči sa nastavkom -*ač* izvode se od prezentske a ne infinitivne osnove, npr. *berač*: *berem* (inf. *brati*, svrš. *ubrati*), slično i *pe*-

rač, koljač, derač, penjač (derač ide ovamo u odnosu na dreti drijeti-derem, penjač — u odnosu na peti-penjem).

2) Osnova se podudara sa dvovidskim glagolom u nekim izvedenicama od glagola na *-ati*, npr. *vezač: vezati*, slično i *čestit-, armir-, tempir-, vaspit-*.

3. Ima dosta primera u kojima se osnova podudara i sa nesvršenim i sa svršenim glagolom.

Nesvršeni glagol u svim navedenim slučajevima je na *-ati*, dok je svršeni glagol različitih tipova (*napadač: napadati: napasti; skupljač: skupljati: skupiti; izviđač: izviđati: izvideti* itd.), pri tome kao podudaranje sa osnovom svršenog glagola možemo uzeti i slučajeve u kojima je svršeni glagol na *-nuti*: (*pokretač: pokretati: pokrenuti*). Takođe zapažaju se slučajevi u kojima je i svršeni i nesvršeni glagol na *-ati*, sa razlikom u akcentu (*pregledač: pregledati: prègledati*). Primeri: *na-padač: napadati: napasti napadnuti* (o-, u-), a slično i: *zased-, pripoved-, za-vađ, (raz-), izviđ-, na kuplj-, (sa-, pri-, s-), pre-mišlj- (iz), na-bavlj- (za-, pri-, o-, do-, iz-), javlj-, nazdravlj-, pri-pravlj (po-, s-, ras-, is-, ot-, u-), na-stavlj- (ra-, sa-, pred-, i-, o-, do-, zlo-, u-, zau-), o-prem- (s-), snim-, udar-, rastur-, za-hvat- (pri-), opaž-, o-pruž- (iš-), prekid-, mig-, prask-, pljesk-, tresk-, stez-, diz- (po-, uz-), za-gled- (nad-, pre-, u-, raz-), trg- (prema *trgati*), prebac- (spada ovamo u odnosu na *prebaciti: prebacati*), doček- (spada ovamo za odnos *dočekati: dočekati*), pritisk- (spada u ovu grupu za odnos *pritisnuti: pritiskati*).*

U stvari u istu ovu grupu spadaju i primeri u kojima je izvedenica formalno bliža nesvršenom glagolu nego svršenom, jer se i u izvedenici i u nesvršenom glagolu javlja umetnuto *j* ili *v*, npr. *navijač: navijati: naviti; skrivač: skrivati: skriti*. Naime, ne može se zbog ovog hijatskog suglasnika uzimati da se osnova izvedenice ne podudara sa osnovom svršenog glagola, nego i ove primere treba ubrojiti u slučajeve gde se osnova izvedenice podudara sa oba vida glagola. Primeri: *na-bijač (sa-, za-, od-, pod-, pri-, o-, po-, pro-, z-, raz-, iz-, uz-), na-pijač (u-), na-vijač (sa-, za-, od-, pre-, po-, u-, raz-, iz-), po-krivač (s-, ot-), razrivač, po-šivač (pro-), zaptivač, nazuvač, izuvač*.

U nekim primerima zapaža se depalatalizacija osnove, čime se osnova izvedenice razlikuje od glagola, npr. *pretukač; pretucati* (svrš. *pretući*); *nategač, nadigač, trgač* (spada u ovu grupu u odnosu prema *trzati*, svrš. *trgnuti*).

4. Ima slučajeva kad se osnova izvedenice podudara sa svršenim, ne i nesvršenim vidom glagola.

a) Izvedenice od glagola na *-ati*, npr. *objahač: objahati* (nesvrš. *objahivati*), a slično i: *za-grej- (pred-, pre-), rasuk-, zadrž-, osigur-, pri-pas- (o-, pot-), okres-, prepis-, obris-, isis-, ispit-, omot-, razvrst-, zavojev-, prouzrokov-, obrez-, privez-, ubrz-, doček- (za odnos *dočekati: dočekivati*), zavešt-*.

U primeru *potrkač* (*potrčati*) zapaža se depalatalizacija, čime se osnova izvedenice razlikuje od glagola.

b) Izvedenice od glagola na *-iti*, npr. *obeležač: obeležiti* (nesvrš. *obeležavati, beležiti*), a takvi su i: *o-brad- (u-), utemelj-, o-tovar- (s-, is, u-), usmer-, over-, uspor-, razor-, ras-praš- (iš), potroš-, za-puš- (ot-), uprt-, uništ-, zašilj-, prebac- (za odnos *prebaciti: prebacivati*).*

U drugim primerima osnova se razlikuje od osnove glagola time što je krajnji suglasnik jotovan, npr. *upaljač*: *upaliti* (nesvrš. *paliti*), a takvi su i: *prigotovlj-*, *naslonj-*, *izvešt-*.

v) Od glagola na *-nuti* neki put se *-n-* zadržava i u izvedenici- bilo da je jotovano, ili ne: *ogrnač* (od *ogrnuti*), *prigrnač*; *ogrnjač*, *rasplinjač*.

Od drukčijih tipova osnove imamo *ogrebač* (od *ogrepsti*, nesvrš. *grepsti*).

5. Ima primera gde je u izvedenici okrnjena osnova, koja se ne podudara sa nesvrš. vidom, a svrš. nije običan: *podstrekač* (*podstrekovati*), *ugnjetač* (*ugnjetačiti*). Za *rasprskač* (*rasprsnuti*: *rasprsknuti*) *rasprskavati*) možemo uzeti da se osnova izvedenice podudara sa svrš. vidom glagola, kad se odbaci *-nuti*.

Kao posebne slučajeve možemo navesti primere kad postoje sinonimni imperfektivi a na osnovu izvedenice na *-ač* se podudara sa jednim od njih i sa osnovom perfektivnog glagola, npr. *prebacač*: *prebacati*/*prebacivati*, *prebaciti*, a slično i: *pritiskač*, *dočekač*.

Odnos izvedenica na *-lac* prema osnovi. Kod izvedenica na *-lac* odnos prema osnovi može se jednostavnije prikazati, zato što su izvedenice na *-lac* same po sebi jednostavnije, što se diferenciraju prema vokalu koji prethodi završetku *-lac*, pa se mogu razlikovati tri slučaja: *-alac*, *-elac* i *-ilac*. Kod izvedenica sa završetkom *-alac* mogu se razlikovati sledeće grupe:

1. Izvedenice od nesvršenih glagola na *-ati*, npr. *vežbalac*: *vežbati*, a takve su, pored *tkalac*, *znalac*, i izvedenice u kojima se nastavak *-alac* dodaje na osnove: *natjec-*, *po-tic-* (s), *prič-*, *trč-*, *plać-*, *vrać-*, *vlad-*, *strad-*, *pri-poved-* (is-, pro-), *gled-*, *pud-*, *pu-h*, *trg-*, *baj-*, *kaj-*, *staj-*, *grej-*, *nijek-*, *urlik-*, *lask-*, *jauk-*, *nuk-*, *pošilj-*, (običniji je glagol *slati*, iako postoji i *pošiljati*), *drem-*, *nem-*, *im-*, *prim-*, *uzim-*, *krzm-*, *nezn-*, *klanj-*, *sanj-*, *kup-*, *čar-*, *har-*, *kar-*, *šar-*, *star-*, *var-*, *pre-tvar-* (s-), *ter-*, *umir-*, *svir-*, *promatr-*, *pis-*, *sis-*, *sluš-*, *gat-*, *zanovet-*, *gonet-*, *kret-*, *sret-*, *šet-*, *čit-*, *skit-*, *pit-*, *šapt-*, *mašt-*, *lut-*, *dav-*, (pro-, iz-), *mačev-*, *bičev-*, *oklev-*, *pev-*, *nasledov-*, *rukov-*, *kupov-*, *letov-*, *štov-*, *poštov-*, *čuv-*, *maz-*, *bež-*, *prež-*, *drž-*.

Ovamo spadaju takođe i sledeće osnove na *-avalac*: *obračun-*, *pozn-*, *potkop-*, *odobr-*, *ospor-*, *ukraš-*, *s-tiš* (u-), *obit-* *obavešt-*, *nagovešt-*, *uništ-*, *podraž-*, *pritež-*, *obož-*, *umnož-*, *podrž-*.

U ovu grupu, pored *do-bivalac* (pre-, u-), *osnivalac*, *poštivalac*, *preživalac*, *uživalac*, spadaju i ostale izvedenice sa završetkom *-ivalac*: *preinač-*, *na-ruč-* (prepo-), *prenoć-*, *prerađ-*, *unapređ-*, *otuđ-*, *doček-*, *prislušk-*, *podjarmlj-*, *dar-*, *stovar-*, *preter-* (is-), *prepis-*, *po-traž-* (is-).

2. Izvedenice na *-alac* u kojima se osnova podudara sa svršenim glagolom nisu mnogobrojne: *ne-stalac* (po-, u-), *ponukalac*, *osnovalac*. Ovde ćemo pomenuti i neke primere od glagola sa oba vida, jer značenje više upućuje na svršeni vid: *uzrokovalac*, *darovalac*, *zavetovalac*, *čestitalac*.

Ovi dosad navedeni primeri bili su od glagola na *-ati*, a imamo i druge: *dobegalac* (od *dobeći*), *pobegalac* (od *pobeći*), *pregalac* (od *pregnuti*).

Izvedenice na *-elac* su vrlo malobrojne. Od nesvršenih glagola su postale imenice *sedelac*, *letelac*. Od svršenih glagola izvedene su imenice *izumelac*, *pogorelac*. Imenica *videlac* je izgrađena od dvovidskog glagola *videti*. Izvedenica *žetelac* je postala od glagola *žeti*, *žnjem*, gde je kao osnova uzet deo *žet-*.

Kao što vidimo, sve nabrojane imenice su izvedene od glagola na *-eti*.

Izvedenice na *-ilac* su mnogobrojnije u upoređenju sa izvedenicama na *-alac*, a pogotovo sa izvedenicama na *elac*. Kod izvedenica sa završetkom *-ilac* mogu se razlikovati sledeće grupe:

1. Izvedenice od nesvršenih glagola na *-iti*, npr. *grabilac: grabiti*. A takve su i izvedenice u kojima se završetak *-ilac* dodaje na osnove: *treb-*, *gub-*, *oblač-*, *tlač-*, *privlač-*, *meč-*, *lič-*, *toč-*, *krč-*, *muč-*, *kad-*, *klad-*, *rad-*, *grad-*, *sad-*, *vad-*, *bed-*, *hod-*, *vod-* (*za-*, *pred-*, *pre-*, *iz-*), *grd-*, *bud-*, *kud-*, *nud-*, *broj-*, *kroj-*, *tal-*, *hval-*, *žal-*, *del-*, *bel-*, *mol-*, *misl-*, *mam-*, *kam-*, *ran-*, *bran-*, *hran-*, *plen-*, *čin-*, *gon-*, (*pro-*), *ron-*, *rodoskvrn-*, *kasn-*, *bun-*, *lep-*, *kup-*, *kup-*, *kvar-*, *jedr-*, *mer-*, *šir-*, *bor-* *kor-*, *dvor-*, *snatr-*, *motr-*, *gas-*, *mes-*, *kos-*, *nos-* (*pod-*, *pre-*, *pri-*, *do-*, *raz-*), *pros-*, *praš-*, *teš-*, *troš-*, *vrš-*, *ruš-*, *suš-*, *mlat-*, *pat-*, *prat-*, *kit-*, *palit-*, *krot-*, *mast-*, *čist-*, *krst-*, *lašt-*, *mut-*, *plev-*, *gaz-*, *paz-*, *gramz-*, *voz-*, (*pre-*), *mrz-*, *draž-*, *traž-*, *lož-*, *množ-*, *ruž-*.

2. Izvedenice na *-ilac* od svršenih glagola na *-iti*; pored *ubilac: ubiti* (nesvrš. *ubijati*), *imamo doznačilac: doznačiti* (nesvrš. *doznačavati*), a takve su i izvedenice u kojima se završetak *-ilac* dodaje na osnove: *na-ruč-* (*po-*, *u-*, *iz-*), *usreć-*, *podmlad-*, *izgrad-*, *pobed-*, *ured-*, *oslobod-*, *preporod-*, *ponud-*, *ustroj-*, *prisvoj-*, *umal-*, *podnajm-*, *utaman-*, *obznan-*, *o-cen-* (*pro-*), *sa-čin-* (*u-*), *ujedin-*, *ob-jasn-* (*raz-*), *umanj-*, *ukrep-*, *čuturoisp-*, *ustup-*, *pronever-*, *pover-*, *umir-*, *ishitr-*, *spas-*, *ozloglas-*, *uteš-*, *prekrš-*, *usavrš-*, *izvrš-*, *na-ruč-* (*raz-*), *poset-*, *ošet-*, *podmit-*, *ukrot-*, *ovlast-*, *upropast-*, *izvest-*, *uput-*, *izbav-*, *objav-*, *obnov-*, *izlož-*, *umnož-*, *udruž-*.

Imamo i izvedenice na *-ilac* od drugih glagola, npr. *imenilac: imenovati*; *sedilac: sedeti*; *tresilac: tresti*; *tucilac: tući*; *vezilac: vezati*; *predilac: prestiti*; *sadržilac: sadržati*; od glagola svršenog vida: *sretilac: sresti* (nesvrš. *sretati*); imenica *perilac* je postala od prezentske osnove glagola *prati, perem*.

Depalatalizacija osnova u izvedenicama na -ač. Ima dosta primera sa depalatalizacijom osnove u imenicama sa završetkom *-ač*: *vlakač, uvlakač, izvlakač, tikač, natikač, zatikač, otikač, utikač, potrkač, potukač, pretukač, nategač, nadigač, našigač, užigač*.

Međutim, to nije generalno pravilo, jer postoje i slučajevi gde depalatalizacija u izvedenici nije sprovedena: *odmicač, primicač, smicač, stezač, dizač, podizač, uzdizač*.

Kako vidimo, u pitanju su dvojaki slučajevi. U jednim je u glagolu refleks prve palatalizacije zadnjenečanih suglasnika: *vlakač: vlačiti*, tako i *izvlakač, uvlakač*, zatim *potrkač: potrčati*.

U ostalim, brojnim slučajevima u glagolu se nalazi refleks mlađe, progresivne palatalizacije.

Razlozi za prvi slučaj su nesumnjivi: u pitanju je disimilacija, izbegavanje bliskog ponavljanja suglasnika č. Da je tako, svedoči i činjenica da u Matešićevom rečniku² uopšte nema primera na *-čač*.

Takvi primeri izbegavaju se zahvaljujući depalatalizaciji osnove kakvu imamo u navedenim primerima. Međutim, to nije jedini način izbega-

² J. Matešić, Rückkläufigen Vörterbuch der Serbokroatischen, Wiesbaden 1966.

vanja završetka -čać. U još većem broju slučajeva to se postiže izborom drugog nastavka. U Matešićevom rečniku ima 3 primera na -čalac i 14 na -čilac.

Što se tiče druge grupe, sa gledišta današnjeg glasovnog sistema zapravo nema razloga za disimilaciju c:č, z:č. Međutim, kad uzmemo u obzir da su u ranijim epohama i č i c, z, u ovoj poziciji bili izrazito palatalni, dolazimo do zaključka da je i ovde depalatalizacija izazvana disimilativnim razlozima. I. Grickat³ je tačno konstatovala uticaj disimilacije na odabiranje nastavaka nastalih usled praslovenske progresivne palatalizacije velara:

»Primećuje se opšta težnja da iza suglasnika koji su danas meki, ili meki po poreklu, stoji produžetak nastavka ѣкъ, a iza tvrdih produžetaka nastavka ѡъ. Kao ilustracija može da posluži srpskohrvatski primer *žumanjak/žumanac*. U srpskohrvatskom jeziku imamo složene sufikse -*eljak*, -*aljak*, -*uljak*, a ne znamo ništa o širenju sufiksa -*eljac*, -*aljac*, -*uljac*«.

Jotovanje krajnjeg suglasnika osnove u izvedenicama na -ač. Pored slučajeva gde se preuzima jotovana osnova iz imperativa (*gađač*: *gađati*; *izviđač*: *izviđati*; *zabavljač*: *zabavljati* itd.), uočavaju se i primeri u kojima se osnova izvedenice na -ač razlikuje od glagolske osnove time što je jotovana. Poreklo ovog jotovanja je kao i kod iterativa, tj. -i-, kao tematski samoglasnik glagola na -iti, skraćivalo se u -j- i izazivalo jotovanje krajnjeg suglasnika osnove. Otuda se i današnji refleksi ovog jotovanja praktično ograničavaju na izvedenice od glagola na -iti/-im.

Međutim, ni u ovim okvirima jotovanje osnove nije dosledno sprovedeno. Njegovo sprovođenje očigledno zavisi od toga kakav je suglasnik na kraju osnove:

1) Kad su u pitanju osnove na s i z, nema primera da se jotuju ti suglasnici. Naprotiv imamo: *kosač*: *kositi*; *brisač*: *brisati*; *vozač*: *voziti*; *nalazač*: *nalaziti*.

Može se pretpostaviti da i ovde postoji disimilaciona tendencija, koja nije dozvoljavala da se razviju šuštavi suglasnici š i ž u neposrednoj blizini suglasnika č u nastavku. Ta tendencija, ipak, nije bila dovoljno jaka da dovede do depalatalizacija u onim slučajevima gde je jotovanje (odnosno palatalizacija) bilo izvršeno već u osnovnom glagolu, pa se tako za država palatalni suglasnik u takvim primerima, kakvi su *prašač*: *prašiti*; *prah*; *umnožač*: *umnožiti*; *mnog-*; *opažač*: *opažati*; *opaziti*; itd.

Ali kad je bilo u pitanju da li će se od osnove na -i ispred -ač razviti novi palatalni suglasnik ako on izostaje u osnovnom glagolu, disimilativna prepreka bila je dovoljno jaka da spreči razvijanje sličnog suglasnika. To znači da se dogodilo slično što je konstatovano za imperfekat glagola na -siti i -ziti, gde se umesto očekivanog završetka -šase, -žase (*nosaše*, *vozaše* itd.) razvijaju oblici bez jotovanja suglasnika na kraju osnove (*nosaše*, *vozaše*). Ovu poslednju pojavu je M. Stevanović objasnio kao disimilaciju⁴.

³ V. I. Grickat-Virk, Još o trećoj palatalizaciji, »Južnoslovenski filolog«, XIX knj. str. 106.

⁴ V. M. Stevanović: O jednom obliku imperfekta i povodom njega, v. »Naš jezik«, nova serija, knj. IV, sv. 1—2, Beograd, 1952, str. 28 i dr.

2) Kod osnova na druge suglasnike preovlađuju primeri u kojima se jotuje krajnji suglasnik osnove: *zavodač: zavoditi; odvođač: odvoditi; provodač: provoditi; izvođač: izvoditi; proizvođač: proizvoditi; trubljač: trubiti; tegljač: tegliti; guljač: guliti; gonjač: goniti; izgonjač: izgoniti; tovljač: toviti; štavljač: štaviti* i sl.

Malobrojni su primeri gde to izostaje: *trubač: trubiti; podvodač: podvoditi; obradač: obraditi* itd.

3. Poseban slučaj predstavljaju osnove na *-nuti*, tj. uključivanje suglasnika *-n-* u osnovu izvedenice i pitanje njegovog jotovanja. Može se uzeti kao češći slučaj da se za formiranje izvedenica na *-ač* uzima okrnjena osnova glagola na *-nuti*, tj. kad se odbaci *-nuti* a obnovi se suglasnik *is-* pred *-n* ako se on u toj poziciji gubi, npr. *prekidač: prekinuti*, a slično i *okidač, raskidač, praskač, pljeskač, treskač, pritiskač* itd.

Ali u nekim slučajevima sufiksno *-n-* uključuje se u osnovu izvedenice, npr. *rasplinjač:rasplinuti*. U Matešićevom rečniku imamo i primere *ogrnjač, zagrnjač*, koji nisu obične reči (običnija je osnova na *-t*: *ogrtač*), a takođe zabeležene su i njihove varijante bez jotovanja: *ogrnač, zagrnač*. Iako su primeri suviše malobrojni da se izvede neko pravilo, izgleda da su glagoli na *-nuti* u tvorbi izvedenica skloni jotovanju suglasnika *-n-* ako se on zadržava (isp. *svanjivati, rasplinjavati*).

Primeri tipa *ogrnač* možda se mogu objasniti dijalektalnom disimilativnom smetnjom, zbog mekog *-č-* u nastavku.

Analiza rasporeda sufiksa u odnosu na osnove. Odnos sufiksa *-ač* i *-lac* delom je uslovljen osnovnom razlikom u službi: ta služba je dvojaka kod *-ač*, jedna kod *-lac*. Npr. imenice na *-ač* u značenju nomina agentis:

nabavljač »onaj koji što nabavlja, koji se bavi nabavljanjem, snabdevač, dobavljač«;

muljač »onaj koji mulja grožđe«;

overač »lice kojemu je povereno overavanje čega, overovitelj«;

nosač »1. radnik kome je zanimanje prenošenje tereta, 2. onaj koji nosi nosila, kakvu nosiljku« i sl.

Imenice na *-ač* u značenju nomina instrumenti:

zasipač »posuda (od deset oka) kojom se u vodenici žito zasipa u koš«;

zatvarač »ono čime se nešto zatvara (vrata, prozor i dr.); mehanizam za zatvaranje cevi, za ispaljivanje metka i ubacivanje prazne čahure kod vatrenog oružja«;

zapušač »predmet kojim se što zapušava; komad plute ili čega drugog za zapušavanje flaša i sl., čep«;

žarač »gvozdena šipka za razgrtanje i podsticanje vatre« i sl.

Ponekad je značenje instrumenta drugo, pored značenja radnika npr.: *menjač* »1. trgovac u menjačnici; 2. tehn. uređaj na vozilu kojim se usklađuje odnos brzine okretanja točkova i rada motora«;

berač »1. a. onaj koji bere (nešto), b. onaj što pribira skuplja; 2. naprava na motki za branje voća«;

brisač »1. predmet kojim se briše i o koji se nešto briše, 2. onaj koji briše (obično izloge)« i sl.

Otud je jasno da zbog ove nesimetrije u službi *-ač* i *-lac* ne mogu stajati u potpunom dopunskom ili sinonimičnom odnosu, jer se kod *-lac* nije razvilo značenje nomina instrumenti (treba ipak imati u vidu da *-lac* stoji

u izvesnoj korelaciji prema *-lica*, gde je nomina instrumenti sasvim obično značenje, pa bi se možda moglo govoriti o opoziciji:

-ač nomina agentis — -lac nomina agentis
-ač nomina instrumenti — -lica nomina instrumenti).

Ipak, nomina agentis je glavno i najčešće značenje sufiksa *-ač*, tako da se on može upoređivati sa *-lac*. Zanimljivo je analizirati neke brojne odnose. Statistika otkriva neke neravnomernosti. Za osnovu brojanja je uzet materijal iz rečnika Matešića, ali sa izvesnim odbirom, sa ispuštanjem neobičnijih obrazovanja. Dovoljan broj primera ima samo za odnos prema *-ati*, *-iti*, dok su ostali slučajevi malobrojni, što onemogućava statističku analizu.

Prva neravnomernost: izvedenice od svršenih glagola znatno su više prisutne kod *-lac* nego kod *-ač*. Kod *-ač* ih nema ni 10% (rezultat približnog brojanja 51:528). Međutim kod *-lac* ih ima preko 20% (62:228).

To nije slučajno. Za *-ač* je pravilo nesvršenost, u opštoj definiciji ovih izvedenica dolazi nesvršeni glagol (obično kvalifikativnog značenja), npr.

kovač »zanatlija koji kuje i obrađuje gvožđe«,

zevač »onaj koji često zeva«;

gnjurač »onaj koji se gnjura, roni, ronac; onaj koji se, naročito opremmljen, spušta na dno neke vode da nešto istražuje ili vadi, ronilac« i sl.

Čak i kad se izvode od svršenih glagola, značenje definicije po pravilu ostaje nesvršeno, npr.

zadržać »ono čime se što zadržava, zaustavljač«;

ispitač »onaj koji ispituje, postavlja pitanja na ispitu«;

izveštač »onaj koji šalje ili daje kakve izveštaje, obavesti« i sl.

Retki su slučajevi kao *zavojevač*, gde se *svršenost izražava* i u samom značenju izvedenice: onaj koji počinje da vodi (osvajajući) rat; što se obično izjednačava i sa *osvajać* (onaj koji osvaja). Zato se mogu uzeti da su *od nesvršenih glagola i oni koji su dvovidskih glagola, kao i oni kod kojih se osnova podudara i sa nesvršenim i sa svršenim glagolom*. U stvari, izvedenice od svršenih glagola najčešće ne znače odgovarajuću semantičku vezu, nego samo skraćenje osnove, u opštoj težnji da se izbegnu glomazna obrazovanja.⁵

Naprotiv, kod *-lac*, mada takođe ima dosta primera (čak preovlađuju ti primeri) gde se značenje naslanja na nesvršeni vid, ipak je veoma obično značenje vezano za jednostruko izvršenje radnje, up. *raznosač pisama: donosilac pisma*.⁶

⁵ Isp.: »Kraće osnove radije dobijaju duže i uopšte »reljefnije« nastavke, dok se duže osnove opredeljuju uglavnom za kraću varijantu«, M. Pešikan: Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori, str. 137. Izgleda da nije to osobina samo crnogorskih govora.

⁶ Pored ove razlike zapaža se i neka vrsta veće stalnosti značenja, težnja kvalifikativnom značenju kod izvedenica na *-ač*, koje znače uglavnom ime stalnog zanimanja, profesije, dok izvedenice na *-lac* pretežno imaju apstraktnije, opštije, primenjeno značenje, isp. *vozač: vozilac; nosač: nosilac* i sl. — Isp. o poreklu i značenju nastavaka *-lac* i *-ač* kod A. Belića, Naš jezik IV, 1936, str. 225. i dalje (u članku »O građenju novih reči«); takođe kod M. Stevanovića, Naš jezik nova serija XIV, 1964, str. 5.

Druga neravnomernost ima složenije uzroke. Naime, nastavak *-ač* upadljivo dominira prema glogolima na *-ati*, a kod *-iti* je primetna obrnuta situacija u korist *-lac*.

Približni rezultati brojanja su sledeći: 380 primera na *-ač* od *-ati* prema nepunih 70 na *-ač* od *-iti*. Obrnuto je kod *-lac*: prema *-iti* — oko 155, a prema *-ati* jedva 100. U ovim brojevima su isključeni završeci *-avač*, *-ivač*, *-avalac*, *-ivalac*, jer tu nema mogućnosti da se upoređuje produktivnost sufiksa u odnosu na glagole *-ati*, *-iti* (zato što su iterativi na *-iti* malobrojni).

Jedan od razloga za ovu neravnomernost je zavisnost sufiksa od glagolskog vida, o čemu smo gore govorili. Naime, kod glagola na *-ati* (ako uzmemo zajedno i proste i složene s prefiksom) srazmerno je češći nesvršeni vid nego kod *-iti*, pa je normalno da je i sufiks *-ač* češći, jer on više ide uz nesvršeni vid.

Ali to nije dovoljno objašnjenje. Dokaz je tome brojanje izvedenica od prostih osnova. Proste osnove su i kod *-ati* i kod *-iti* po pravilu nesvršenog vida. Prema tome, vid ovde ne može uticati. Ipak, i ovde je brojni odnos vrlo sličan onome koji smo gore konstatovali: kod *-ač* 118 od *-ati* prema 26 od *-iti*, naprotiv kod *-lac* 69 od *-ati* (tako da imamo *-alac*) prema blizu 90 na *-ilac* (od glagola na *-iti*).

Može se pretpostaviti da ovde igra ulogu težnja za očuvanjem glagolske osnove, tj. karakterističnog (tematskog) vokala te osnove. Pošto se nastavak *-ač* podudara svojim vokalom s karakterističnim vokalom glagola na *-ati*, to za ove glagole dodavanje nastavka *-ač* u izvesnom smislu omogućava čuvanje osnove i zato se od ovih glagola rado prave izvedenice na *-ač*, tj. za njihovu tvorbu nema posebne smetnje.

Važnost ovog principa vidimo i kod jednosložnih osnova. Tu imamo primere od glagola na *-ati*: *tkač*, *klač*, *brač*. Međutim, nemamo primere sa drugim glagolima, jer postoji smetnja: slabo čuvanje osnove, osnova bi bila suviše okrnjena. Kod *-iti* nalazimo suprotnu situaciju: ovde postoji smetnja upotrebi *-ač*, pogodnost upotrebe *-ilac*, sa očuvanim vokalom.

U nešto drukčijem smislu nego kod nastavka *-ač*, može se kod nastavka *-ilac*, *-alac* govoriti o bivalentnosti karakterističnog vokala. Razlika je u tome što u tipu: *brisač*: *brisati a* u nastavku prvenstveno pripada nastavku, a sekundarno je vezan za glagolsku osnovu, asocira na nju, pomaže identifikaciji veza sa glagolom. Naprotiv, u *-ilac* karakteristični vokal je u vezi sa glagolom, to je glagolski tematski vokal. U velikoj većini slučajeva, može se reći gotovo dosledno, taj vokal odgovara glagolu (*-alac*: *-ilac*: *-iti*).

Ipak, to ne znači da je on tu samo deo osnove i da je granica nastavka apsolutno iza njega. Za to imamo i dokaze, jer se primećuje određena produktivnost završetka *-ilac*, zato što prestaje biti vezan samo za glagole na *-iti* i dolazi na druge osnove, npr. *imenilac*, *tresilac*, *sadržilac*, *predilac*, *perilac*.

Ovo pokazuje da već možemo govoriti o proširenju nastavka *-lac*, za pravo o nastavku koji se javlja u dve varijante: *-alac/-ilac* (dok završetak *-elac* ostaje leksički ograničen bez primetne produktivnosti).

Što se tiče varijante *-alac*, ne zapažaju se primeri neke njene produktivnosti (čak smo gore videli primere da prema glagolima na *-ati* ima izvedenica na *-ilac*). Ipak ima nekih slučajeva gde ovaj nastavak nije pre-

ma glagolima na *-ati*, npr. *pregalac*, *dobegalac*, *pobegalac*. Za ove slučajeve ne može se uzeti kao sigurno da je to analogija prema *-alac* od *-ati*, jer su i unutrašnji procesi mogli dovesti do ovoga. Bliže rečeno, od osnove *preg-* mogli bismo očekivati sa sufiksom *-lac* isti razvoj kao u *kozalac*, *mrtvac*, naime, vokalizacijom poluglasnika u jakom položaju ovde se dobijalo fonetskim putem *kozlac* — *kozalca* (i dalje *kozaoca*), *mrtvac* — *mrtavca*; kasnije je dolazilo do ujednačenja paradigme u oba pravca: *kozalac* — *kozaoca* i *mrtvac* — *mrtvaca*.

Kod *pregalac*, *dobegalac*, kako vidimo, uopšten je tip koji imamo kod *kozalac*, pri čemu je verovatno da je na ovakav pravac ujednačavanja uticao sufiks *-alac* od glagola na *-ati*, iako se njegova produktivnost inače ograničava na glagole na *-ati*.

Težnja ka čuvanju tematskog vokala glagola u izvedenicama šira je pojava i ne ograničava se na same ove sufikse, nego je zapažamo, npr., i kod nomina loci. Verovatno je u ovome uzrok što se za različite glagolske izvedenice, a među njima i nomina loci, rado uzima proširena glagolska osnova na *-l*. Naime, kod sufiksa *-lac* mi možemo govoriti o direktnoj semantičkoj vezi sa radnim glagolskim pridevom (*nestali*: *nestalac*, *pogoreli*: *pogorelac*, *izvršio*: *izvršilac*), dok npr. kod sufiksa *-aonica/-ionica* nema nikakve veze u značenju sa radnim pridevom, nego se element *-l-* manifestuje kao mehaničko proširenje osnove, odnosno, u daljem razvoju, nastavka.

Što se tiče produktivnosti razmatranih nastavaka, može se konstatovati ovo:

- nastavak *-ač* radije se upotrebljava prema nesvršenim glagolima i radije prema glagolima na *-ati* nego na *-iti*;

- nastavak *-alac* produktivan je u okvirima glagola na *-ati*, i nema mnogo primera za njegovo vezanje na osnovu svršenih glagola;

- nastavak *-ilac*, naprotiv, nema takvog otpora prema svršenim glagolima, nego je u upotrebi za oba vida;

- ovaj nastavak najviše je vezan za glagole na *-iti*, ali je primenljiv i na druge osnove.